
Henk Vinken en Rogier Brom

In 2018 is kwalitatief onderzoek gedaan naar de wensen en behoeften van kunstenaars wat betreft de culturele infrastructuur in de vijf grootste Brabantse steden. Wat doet hen besluiten uit een stad te vertrekken of er juist te blijven?

De sociale dimensie van de culturele infrastructuur in de stad

Waarom kunstenaars vertrekken, blijven of terugkomen

Afgelopen maart sloot Kytopia zijn deuren. Na vijf jaar gevestigd te zijn in Utrecht, in het voormalige poppodium Tivoli aan de Oudegracht en eerder al aan de Zeedijk, moest de muzikale vrijstaat uitwijken naar een andere locatie. De gemeente Utrecht verkocht het pand aan een vastgoedbedrijf en dat zag geen brood in een plek zonder winst oogmerk waar muziek centraal staat. Het muziekinitiatief van Colin Benders is nu geland in Den Dolder. Het economisch perspectief is hier dominant, waar uiteindelijk financiële kosten-batenafwegingen de doorslag geven bij het in stand houden van fysieke voorzieningen. Een sociale dimensie is net zo belangrijk, zo niet belangrijker, om een stad cultureel vitaal te houden.

Culturele infrastructuur

Platform BK is al enige tijd actief om in de grote steden in Nederland aandacht te vragen voor het behoud van een goede culturele infrastructuur in de stad. Het gaat dan vooral om de fysieke kant van die infrastructuur: ateliers voor beeldend kunstenaars, studio's en repetitieruimtes voor podiumkunstenaars, maar ook vertoningsplekken en broedplaatsen. In 2018 heeft Platform BK hiertoe een zogenaemde Elfstedentocht gehouden door het land.¹ Het betaalbaar houden van deze ruimtes, het tegengaan van schaarste en vooral ook het verduurzamen van beschikbare plekken stond daarbij voorop. Dit jaar is hieraan vervolg gegeven door vertegenwoordigers uit een aantal steden met elkaar in contact te brengen om ervaringen uit te wisselen en zo te komen tot beter beleid (zie Kraaijeveld 2018).²

De fysieke dimensie in de B5

In 2018 is ook kwalitatief onderzoek gedaan naar de wensen en behoeften van kunstenaars wat betreft de culturele infrastructuur in de vijf grootste Brabantse steden, de zogenaamde B5: Breda, Eindhoven, Helmond, Den Bosch en Tilburg (Vinken et al. 2018). Leidend was de vraag wat nu precies de reden is dat kunstenaars zich in deze steden vestigen (na hun opleiding daar of elders), er liever vertrekken of juist na een aantal jaren omzwervingen weer terugkeren. In elke stad zijn groepsgesprekken georganiseerd met kunstenaars van uiteenlopende disciplines. De fysieke dimensie van de culturele infrastructuur was een belangrijk gespreksonderwerp.

Mensen blijven of komen terug als er voldoende plekken zijn om te leren, experimenteren, maken, tonen en ontmoeten, van en met elkaar en anderen. Ze vertrekken liever als er een ondergrens in deze fysieke dimensie is bereikt en ze bijvoorbeeld niet meer vanwege kinderen gebonden zijn aan een stad. Behalve betaalbaarheid hebben kunstenaars nog andere wensen om ergens te kunnen gedijen: de plekken moeten niet te af zijn, niet te bedacht (door beleidsmakers, vastgoedmensen en dergelijke), maar eerder een beetje anarchistisch. Het is goed als deze plekken in de stad door bestuurders gedoogd worden en niet te snel overgeleverd zijn aan de vastgoedmarkt, wat tijdens de economische crisis bijvoorbeeld niet gebeurde. Dat op termijn eens onaffe buurten toch gentrificeren, accepteerden veel kunstenaars als een automatisme dat nu eenmaal hoort bij het neoliberale systeem. Als er maar onaffe plekken in de stad overblijven om naartoe te trekken, zo bleek uit het onderzoek.

De sociale dimensie in de B5

De B5-steden lieten belangrijke verschillen zien. In een aantal steden was er tussen kunstenaars veel contact, gezamenlijke activiteit en eigen initiatief tot samenwerken en kon men volop hedendaagse kunst zien en ervaren, op allerlei (nog) niet-geinstitutionaliseerde plekken in de stad. In andere steden was er van dit alles veel minder. Tegelijk was daar sprake van meer onvrede over wat er in de stad te beleven was, meer onbekendheid met andere kunstenaars in de stad en meer nadruk op concurrentie en eigenbelang als kunstenaar ('what's in it for me'). Er werd vooral gekeken naar de gemeente als dé actor die de vitaliteit van de lokale kunstwereld moet aanzwengelen.

De onderlinge verschillen in de B5 zijn uiteraard niet zo scherp als hier geformuleerd. Het gaat hier om een typologisering waarmee een mechanisme duidelijk wordt. In het eerste type stad, met relatief veel activiteit, valt namelijk op hoe groot de betrokkenheid en samenwerking zijn, tussen kunstenaars uit verschillende disciplines, maar ook tussen kunstenaars en bestuurders van programmerende instellingen en van het stadsbestuur. Dit sluit aan bij bevindingen in recent sociologisch onderzoek over netwerken en in al wat ouder burgerschapsonderzoek rondom de *virtuous circle*, het mechanisme →

dat mensen tot belangeloos samenwerken beweegt (zie Broers et al. 2018; Putnam 2000).

In netwerklere staat centraal dat mensen zich lid van een beroepsgroep moeten voelen op lokaal niveau, daarmee een gedeelde identiteit koesteren, waarbij ze samenwerken op basis van wederkerigheid zonder dat dit in economisch nut wordt vertaald. Dit versterkt de gedeelde identiteit en dat leidt weer tot gezamenlijke initiatieven, et cetera. Dit is vergelijkbaar met de *virtuous circle*: in hechte sociale netwerken ontstaat de norm van wederkerigheid en vertrouwen, wat leidt tot samenwerken (of samen bowlen, zie Putnam 2000), wat vervolgens het netwerk sterkt, et cetera. Kunstenaars gaven klip en klaar aan het liefst te blijven of terug te keren naar een stad waarin zo'n gedeelde identiteit aanwezig is. Hier zijn ze bereid belangeloos samen te werken en komt veel van de grond op eigen initiatief (en gaat een gemeente pas een rol spelen in latere fasen van de ontwikkeling van een initiatief). Joram Kraaijeveld geeft dat indirect ook aan in zijn artikel in *Boekman* 117 over het eerste atelierwoningcomplex in Amsterdam (Kraaijeveld 2018), tot stand gekomen en verder ondersteund als maatschappelijk initiatief in de jaren dertig van de vorige eeuw door de gezamenlijke inzet van kunstenaars, kunstenaarsinitiatieven, woningcorporaties en lokale politiek. Onderlinge betrokkenheid en samenwerking creëren de culturele infrastructuur van de stad.

Beheerszucht

Daarbij is het echter de vraag hoe beleid van invloed is op de sociale dimensie. Welke structuur werkt samenwerking in de hand en wanneer

wordt juist competitie gestimuleerd? Zonder nader onderzoek zijn hierover geen harde uitspraken te doen. In de ronde die Platform BK maakte langs verschillende gemeenten kwamen enkele varianten van broedplaatsenbeleid naar boven. Deze varianten zijn goed bruikbaar om te bezien welk soort beleid wederkerigheid het best faciliteert. Grofweg is hierin een driedeling te maken. In de eerste plaats zijn er steden waarbij er een bemiddelende partij optreedt die zelf het vastgoed beheert waarin ruimte wordt gemaakt voor creatieven, zoals DePlaatsmaker in Utrecht of SKAR in Rotterdam. Een tweede variant is Den Haag, waar Stroom Den Haag wel als bemiddelaar optreedt, maar zelf geen vastgoed beheert (zie het artikel van Frits Dijkstra en Remco Osório Lobatto in deze *Boekman*). Ten slotte is er de aanpak van broedplaatsenbeleid zoals die in Amsterdam wordt gehanteerd, waarbij de Commissie voor Ateliers en (Woon)Werkpanden Amsterdam (CAWA) broedplaatsplannen beoordeelt en het kunstenaarschap van kandidaat-huurders voor nieuwe broedplaatsen toetst. Daarnaast kent Amsterdam het Bureau Broedplaatsen (BBp), dat als onderdeel van de gemeente de transformatie van gebouwen tot broedplaatsen mogelijk maakt en daarvoor ook beleidsverantwoordelijkheid draagt.

In Amsterdam worden de besluiten over broedplaatsen dan ook genomen in een spanningsveld tussen CAWA, BBp en de wethouder(s) voor cultuur en vastgoed, waarbij ook broedplaatsontwikkelaars invloed hebben. Door de diversiteit aan spelers en belangen, waarbij financiële en publieke verantwoordelijkheid zich onduidelijk tot elkaar verhouden, lijkt een systeem opgetuigd dat een groeiende beheerszucht in de hand werkt. Een voorbeeld hiervan is de voorwaarde dat kunstenaars tot maximaal twee termijnen van vijf jaar in hun atelier mogen blijven. Een logische keuze vanuit de denkwijzen dat doorstroming de voorraad niet op slot zet en dat met publiek geld geen individuele voorzieningen bekostigd moeten worden. Tegelijkertijd is de uitwerking dat wanneer een kunstenaar na afloop van deze periode nog niet in staat is een marktconforme huurprijs voor een atelier te betalen, hij of zij niet meer ondersteund wordt door de stad. Het economische perspectief is daarbij dus leidend. Amsterdam kan zich dit wellicht veroorloven door zijn sterke positie in de

Kunstenaars gaven klip en klaar aan het liefst te blijven of terug te keren naar een stad waarin een gedeelde identiteit aanwezig is

culturele infrastructuur, met onder meer belangrijke kunstbeurzen, grote galeries en internationaal gewaardeerde podia. Dat betekent echter wel dat makers in de positie van concullega's worden gedwongen. Een band met de stad die is gebaseerd op wederkerigheid, is daarbij een stuk minder waarschijnlijk dan een band gebaseerd op het uitbouwen of bestendigen van de eigen positie in de infrastructuur. Het Amsterdamse beleid lijkt dan ook een ongunstige uitwerking te hebben op de sociale dimensie.

Sociaal, maar kwetsbaar

De eenvoudigere structuur van de andere twee genoemde varianten in de inventarisatie van Platform BK lijkt meer geschikt voor een sociale dimensie dan die in Amsterdam. Zo zijn in Utrecht dankzij de overzichtelijke verhoudingen meerdere malen culturele initiatieven benaderd zodra er gemeentelijk vastgoed vrijkwam dat mogelijk geschikt was. Het broedplaatsenbeleid in Den Haag werkt momenteel goed vanwege een doortastende wethouder die de kaders waarbinnen hij opereert, relatief zelfstandig kan bepalen. Waar de beheerszucht in Amsterdam door vertroebeling competitie in de hand kan werken, is het soort systemen dat als meer sociaal wordt ervaren, vaak afhankelijk van individuen, en daarmee kwetsbaar.

Er lijkt met betrekking tot beleid rondom broedplaatsen dan ook behoefte aan enerzijds beleidskaders die voldoende bescherming geven tegen een overheersend economisch perspectief en anderzijds een mate van vertrouwen die vergelijkbaar is met wat Hanka Otte en Pascal Gielen voorstaan bij beleid voor de *commons*: 'vertrouwen dat burgers, onder wie kunstenaars, hun eigen werk en leven kunnen organiseren en dat ze zichzelf de wet kunnen stellen. Kortom, dat ze zelf vorm kunnen geven aan de samenleving en dus politiek bedrijven. Het gaat er daarmee van uit dat burgers hun vrijheid verantwoord gebruiken en niet meteen misbruiken' (Otte et al. 2019, 10). Daarmee is het beleid minder kwetsbaar, blijft het beheersbaar en bovendien relevant voor een stad doordat de sociale dimensie een actieve rol in de uitvoering krijgt. Het kan een weg openen om inderdaad anarchistische plekken te gedogen, zonder deze als gemeente zelf te willen vormgeven.

Naar aanleiding van de motie van Carla Dik-Faber (ChristenUnie) voert het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap momenteel een quickscan uit 'naar de behoefte aan atelier-ruimte en creatieve broedplekken'. In de motie werd bovendien gevraagd om te kijken welke partijen naast de gemeenten 'ateliers als maatschappelijk vastgoed kunnen beheren' (Dik-Faber 2018). Het is daarbij raadzaam om niet alleen te kijken naar de vraag óf deze andere partijen geschikt zijn voor het beheer van broedplaatsen, maar vooral ook waaróm dit zo is en daarop vervolgens keuzes te baseren die aansluiten bij de verschillende dimensies die effect hebben op een bloeiend broedplaatsenbeleid. Uit het onderzoek in de B5 blijkt dat de fysieke en sociale dimensie hieraan in ieder geval in belangrijke mate bijdragen. Het zou goed zijn om in nader onderzoek een beter beeld te krijgen van beleid dat dit optimaal en bestendig faciliteert. ●

Literatuur

- Broers, B. (red.) (et al.) (2018) *Waarde van cultuur: de staat van de culturele sector in Noord-Brabant*. Tilburg: bkcc brabants kenniscentrum kunst en cultuur (etc.).
- Dik-Faber, C. (2018) *Motie van het lid Dik-Faber c.s.* Tweede Kamer 35.000 VIII, nr. 110.
- Kraaijeveld, J. (2018) 'Betaalbare ateliers, een maatschappelijke zaak'. In: *Boekman*, jrg. 30, nr. 117, 20-23.
- Otte, H. en P. Gielen (2019) 'Gemeen cultuurbeleid'. In: *Boekman*, jrg. 31, nr. 118, 8-11.
- Putnam, R. (2000) *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. New York (etc.): Simon & Schuster.
- Vinken, H. en I. Diepstraten (2018) 'Pilot B5 Culturele infrastructuur – waarom makers blijven'. In: *Waarde van cultuur: de staat van de culturele sector in Noord-Brabant*, 53-58.

Noten

- 1 www.platformbk.nl/category/dossiers/atelierbeleid/
- 2 Met dank aan Joram Kraaijeveld voor het delen van informatie over de initiatieven in 2019 van Platform BK.

Henk Vinken is socioloog en onderzoeksadviseur bij Pyrrhula Research Consultants

Rogier Brom is projectcoördinator en onderzoeker bij de Boekmanstichting